

ЗРОСТАННЯ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

Інші книжки ЛЕНЕ РЕЙЧЕЛ АНДЕРСЕН українською

Більдунг

Нордичний секрет краси та свободи

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЛЕНЕ РЕЙЧЕЛ АНДЕРСЕН

ЗРОСТАННЯ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

НОРДИЧНА КОНЦЕПЦІЯ БІЛЬДУНГУ

*Переклала з англійської
Оксана Олійник*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2024

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

Зміст

<i>Передмова співпрезиденток Римського клубу</i>	7
<i>Передмова авторки до українського видання</i>	9
<i>Стисло про основне</i>	11
Вступ	
<i>Людство на роздоріжжі</i>	13
Людський дух	
<i>Наповнити життя сенсом</i>	18
Більдунг і емоційний розвиток	
<i>Філософія проти психології</i>	24
Народний більдунг і нордичні країни	
<i>Данська весна</i>	69
Більший і кращий більдунг	
<i>Глибше розуміння</i>	95
Майбутнє більдунгу	
<i>Пропозиції та ширше бачення</i>	159
<i>Подяки</i>	188
<i>Післямова наукової редакторки</i>	189
<i>Джерела</i>	193

Передмова співпрезиденток Римського клубу

Опубліковану працю «Зростання людини і суспільства. Нордична концепція більдунгу» Лене Рейчел Андерсен визнали доповіддю Римського клубу. Ця книжка містить важливі думки і спонукає до роздумів. Вона є посібником для людства, щоб знову зосередитися на суттєвому і сприймати навчання і мислення протягом усього життя як об'єднувальну силу. В ній багато порівнянь етапів психології розвитку та більдунгу як складної взаємодії між індивідуальним розвитком, навчанням і колективною культурою. Важливо те, що ця книжка має регіональний, європейський наратив і водночас глобальні амбіції.

Більдунг у ній описано як інструмент для особистісного розвитку до стадії самоавторства, що дає змогу діяти як впевнені відповідальні громадяни, здатні виражати унікальну індивідуальність у межах спільної системи культурних цінностей. Лене Рейчел Андерсен робить сміливий крок, пропонуючи концепцію «троянди більдунгу», яка представляє єдність у різноманітності та затишну облаштованість людства в природі, частиною якої ми є.

Важливо краще зрозуміти потужність більдунгу як об'єднавчої сили, оскільки людство виходить із COVID-19 і нам потрібно, спільно еволюціонуючи, розвинути більшу стійкість та солідарність, готуючись до майбутніх пандемій і криз. Концепції більдунгу, кіл належності і троянди більдунгу надають можливість створити новий бренд національної ідентичності, зосереджений на цілісному підході до власного я,

народу й спільноти. Ідентичності, побудованої навколо співчутливої гордості за належність, яка замість сьогоdnішнього екстремістського націоналізму чи популізму приймає всі культури і мислення.

«Зростання людини і суспільства. Нордична концепція бiльдунгу» є актуальною для всіх, хто замислюється про обмін знаннями, освіту та навчання впродовж життя як якорі для цілісного економічного й політичного розвитку на рівні громади і на національному та глобальному рівнях.

Доповіді Римського клубу не обов'язково відображають думку Римського клубу як організації або думку всіх його членів. Визнання доповіддю вказує на те, що Римський клуб цінує та просуває публікацію як важливий інтелектуальний внесок.

САНДРІН ДІКСОН-ДЕКЛЕВ,
співпрезидентка Римського клубу

МАМФЕЛА РАМФЕЛЕ,
співпрезидентка Римського клубу

Передмова авторки до українського видання

Мені сказали, що більдунг — це нове слово в українській мові, проте саме поняття — ні. Понад 100 років тому в Україні існував рух під назвою «Просвіта», і він був дуже-дуже про більдунг. По всій Україні люди самі організовували бібліотеки, хори, гуртки та багато іншого. Саме так формується вільна нація: освічене населення, яке знає, хто воно і звідки, яке має доступ до інформації й насолоджується своєю культурною спадщиною.

Сталін заборонив «Просвіту».

Україна та українці завжди боролися за те, щоб бути вільним народом, а нині, стежачи за мужньою боротьбою України проти Росії, решта Європи смиренно визнає свою наївність. Здається, ми навіть уявити не могли російську агресію, дурість і зло, свідками яких ми зараз є. З іншого боку, Україну не одурити, вона знала, на що здатна Росія.

Російська війна проти України, на жаль, довела дві речі. Найперше, ООН втратила свій моральний компас і стала безсилою, значною мірою через Росію та її (зловживання) владою в Раді Безпеки. І друге: Росія споконвіку позбавляла власне населення більдунгу. У російській культурі глибоко вкорінене те, що більшість населення живе в бідності та невігластві, і немає жодної іскри, жодного духу, жодного руху, які могли б запалити ідею, що люди здатні це змінити.

Україна дуже сильно відрізняється.

За іронією долі (для Росії), російське вторгнення не лише спричинило посилення колективного відчуття українства

в Україні. Воно також спричинило культурний і лінгвістичний відхід від російської мови до української, і зміцнило зв'язок між Україною та рештою країн Європи. Це колективний процес більдунгу, який відбувається в Україні. І загалом у Європі.

Ця книжка стане лише краплею в морі змін, які відбуваються культурно та екзистенційно в Україні. Але я сподіваюся, що вона може бути корисним інструментом для подальшого більдунгу і дискусій про те, як навчати та як сприяти просвіті й самоорганізації по всій Україні.

Слава Україні!

ЛЕНЕ РЕЙЧЕЛ АНДЕРСЕН,
Копенгаген, квітень 2024 року

Стисло про основне

Більдунг — це моральна та емоційна зрілість. Більдунг — це мати освіту та знання, необхідні для процвітання у вашому суспільстві. Більдунг — це бути глибоко вкоріненим у культурі та спільноті, водночас зберігаючи автономію, щоб прокласти власний шлях у житті. Більдунг завжди особистий і унікальний.

Більдунг — це німецьке слово, яке не має відповідника в англійській мові. З 1770-х років німецькі філософи досліджували більдунг як світську форму внутрішнього розвитку, і він став популярним серед буржуазії.

У Данії один пастор у 1830-х роках зрозумів, що селяни також потребують більдунгу, і він задумав новий тип школи: народну вищу школу. У 1851 році данський учитель Крістен Колд збагнув, як навчати, щоб молоді робітники ферм вчилися думати самостійно: він розповідав їм зворушливі історії та дозволяв запитувати. Привернувши їхню увагу, він міг навчити їх нових методів ведення сільського господарства, природничих наук, філософії, історії, релігії, літератури, мистецтва, економічної теорії та політології.

Норвегія, Швеція та Фінляндія скопіювали концепцію народної вищої школи в 1860-х роках, а до 1900 року критична маса молоді в нордичних країнах підняла на новий рівень свої навички й мислення. Так нордичні країни перестали бути одними з найбідніших країн Європи та опинилися серед найбагатших. Цей розвиток і більдунг, який його спричинив, також означали, що нордичні країни мирно здійснили перехід

від сільськогосподарських феодальних суспільств до сучасних, демократичних, індустріалізованих національних держав.

Оскільки ми стикаємося з новими викликами, пов'язаними з цифровізацією, глобалізацією, пандемією та змінами навколишнього середовища, нам потрібен більдунг для ХХІ століття, і ця книжка завершується дослідженням того, який вигляд він може мати.

Вступ

Людство на роздоріжжі

Санскритське слово *atman* означає внутрішнє «я», дух або душу, а також дихання. *Atmen* німецькою означає дихати. Зв'язок між двома словами не випадковий, обидва мають той самий протоіндоевропейський корінь. Данська також є індоевропейською мовою, фактично германською, а в данській мові дихати буде *ånde*, а дух — це *ånd*. Слово *ruach* на івриті означає вітер, дихання або дух, і коли Біблія починається словами, «Дух Божий ширяв над поверхнею води», це *ruach*. Коли Бог погрожує «винищити усяку істоту на землі» потопом, саме *ruach* усього живого має зникнути. Пізніше в Біблії *ruach* починає означати індивідуальну людську душу, розум або розуміння, щось свідоміше за простий інстинкт, те, що може споглядати і служити Богові.

Мабуть, не дивно, що дихання, дух і свідомість пов'язані в духовних традиціях і в різних мовах. Адже наша свідомість і саме життя зникають, коли наше дихання зупиняється. Диявольська іронія в тому, що саме через наше дихання людство тепер пов'язане. Не мудрістю духу, а вірусом; не життям, а ризиком смерті.

Хоча ми створили технології та економічну інфраструктуру, які з'єднують нас по всьому світу, ми забули покращити наше розуміння, нашу свідомість, наше почуття відповідальності і наше сумління; наш дух. Ми перестали вивчати, вчитися та навчати всіх найперших основ людських знань. Ми забули думати, забули усвідомлювати себе пов'язаними з усім світом і захищати життя. Ми також забули сприймати

себе частиною природи та зважати на духовні традиції, хоч які вони різні, але усі говорять нам ставитися до ресурсів Землі зі смиренністю та повагою. Ми були поганими управителями успадкованої Землі; кепські з нас садівники. Достатні знання, щоб усвідомлювати ваші обставини, емоційна зрілість, щоб своєчасно і належно діяти, а також набуте вміння пояснити «як і чому», все це підсумовується одним німецьким словом: *більдунґ*.

Щоб подолати екзистенційні кризи, з якими ми стикаємося, — зміна клімату, масове вимирання видів, капіталізм спостереження*, штучний інтелект (ШІ), тероризм, різке зростання нерівності та фінансові кризи, а також такі пандемії, як COVID-19, нам потрібен більдунґ, і він потрібен у великих масштабах та швидко.

Ми є першим поколінням, яке побачило, як глобальна катастрофа розгортається протягом кількох місяців, і мало змогу спостерігати за тим, що відбувалося в реальному часі по всьому світу. Ми також останнє покоління, яке може стверджувати, що ні про що не здогадувалося. Ми — покоління, яке буде визначати майбутнє для всього людства. Саме наш політичний і технологічний вибір визначатиме клімат, належний стан екосистем і технологічну інфраструктуру майбутніх поколінь. У наших руках якість їхнього життя, добробут і рівень свободи. Це наша відповідальність. Якщо ми вирішимо запровадити постійне спостереження усюди, щоб регулювати поведінку людей, ми нав'яжемо це майбутнім поколінням; якщо ми вирішимо не здійснювати постійного нагляду, ми дамо майбутнім поколінням таку саму свободу,

* Капіталізм спостереження (surveillance capitalism) — це концепція політичної економії, яка означає поширений процес збору персональних даних людей (переважно онлайн) та їх комерціалізацію у бізнес-середовищі, щоб керувати діями чи думками споживачів. Авторкою цієї концепції є професорка Шошана Зубофф із Гарвардської школи бізнесу (див. детальніше у її книжці *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, 2018). — Прим. наук. ред.

відповідальність і вибір: забрати свободу у майбутніх поколінь або зберегти її. Так і з природою: якщо ми її знищимо, ми передамо цю зруйновану планету майбутнім поколінням; якщо ми збережемо її, ми передамо відповідальність.

Замість позбавляти всіх свободи, відповідальності та зеленої планети, ми можемо дорослішати. Ми можемо сприймати себе невіддільною частиною природи і стати відповідальними. Ми можемо просувати більдунг.

Ця книжка складається з п'яти частин, які дають можливість ознайомитись і дослідити більдунг, а також запропонувати шлях вперед до мудрішої зеленої планети:

- Людський дух: наповнити життя сенсом.
- Смыслотворення й більдунг: емоційний розвиток і суспільство, в якому він відбувається.
- Як Данія перетворила більдунг на народний більдунг, експортувала його в інші нордичні країни, і як це змінило скандинавців.
- Більший і кращий більдунг; краще зрозуміти, окреслити те, що сталося, і застосувати цей досвід у ХХІ столітті.
- Трохи особистої рефлексії про ширші наслідки більдунгу.

Більдунг — це невловне явище. Ця книжка не навчить створити навчальну програму чи відкрити нову школу, але я впевнена, що ви отримаєте основу для розуміння нашого потенціалу як особистостей та як виду. Я також сподіваюся, що книжка надихне вас почати розмову про кращу освіту, більдунг і потенціал людського духу, хай би де ви були.

Цією книжкою я сподіваюся привернути увагу всіх зацікавлених у майбутньому людства та добробуті нашої планети. Я пишу з думкою про політиків, допитливих і сумлінних громадян, і прагну писати простою мовою, хоча часто використовую дуже абстрактні та академічні поняття. Якщо ми хочемо подолати серйозні кризи, з якими стикнулися,

написання одних книжок для науковців та інших — для решти не сприятиме змістовній розмові між нами. Перед неминучою масштабною зміною парадигми, якщо ми хочемо передати придатну для життя планету нашим дітям і онукам, нам потрібні спільні системи координат*.

Не намагатимуся приховати, що пишу з європейського погляду, але я зробила усе можливе, щоб книжка не була надто євроцентричною. Проте, оскільки тема книжки виникла в Європі, цього важко уникнути.

Я також пишу з погляду Данії; я данка, народилася та виросла у Данії. У свої пізні 20-ті роки я кілька разів їздила до США; я поїхала туди данкою, а повернулася європейкою. Є аспекти в Данії, які я так ненавиджу, що іноді мені просто хочеться накричати на свою країну. Наприклад, наше схвалення пересічності і постійне *hygge* (*hygge*), яке стало «словом 2016 року», але насправді це просто спосіб померти, спочатку не поживши. З іншого боку, мушу визнати: у Данії досить непогано розгадали секрети гарного життя, адже згідно з міжнародними опитуваннями данці є найщасливішими, мають низький рівень корупції та найвищий рівень довіри до інших людей і державних установ, Данія є однією з найкращих країн для бізнесу тощо. Як ми з моїм шведським колегою Томасом Бйоркманом дослідили у нашій книжці «Більдунг. Нордичний секрет краси та свободи», таємниця Данії та інших нордичних країн — більдунг.

* Говорячи про посилання: щоб підвищити читабельність, виноски та посилання були зведені до абсолютного мінімуму. Наприкінці книжки є список літератури, а перша її половина базується на книжці «Більдунг. Нордичний секрет краси та свободи» (Fri Tanke, 2017, український переклад вийшов у видавництві «Наш Формат»), існує також онлайн-добірка джерел за темами, яку можна знайти на вебсайті цієї книжки: nordicsecret.org/sources-by-chapter.

ПАУЗА ДЛЯ РОЗДУМІВ

Коли востаннє ви змушували когось зростати? Що ви при цьому відчували?

Людський дух

Наповнити життя сенсом

Чому ми тут?

А тепер, коли ми тут, що нам із цим робити?

Мабуть, перше запитання цікавило людей стільки часу, скільки вони існують. У кожній культурі на Землі, включно з найменшими й технологічно нерозвиненими племенами мисливців-збирачів, є міфи, що пояснюють, як був створений світ і чому. Друге запитання досить нове, бо протягом більшої частини людської історії всі були зайняті боротьбою за виживання, і що робити з життям було досить очевидним: виживати й дбати про те, щоб так робили і ваші діти!

Сьогодні, принаймні в країнах багатого Заходу, обидва запитання торкаються нас по-різному.

Для деяких перше запитання має релігійну відповідь: Бог поставив нас тут, і життя прийшло з обов'язками та моральною цінністю. Для інших це запитання має досить похмуру відповідь: ДНК виникла, мутувала та еволюціонувала, щоб будувати клітини навколо себе. Клітини еволюціонували до багатоклітинного життя, хребетних, приматів і, зрештою, до людей; життя не має внутрішньої цінності; ми просто опинилися тут, тому що попередні покоління добре розмножувалися й успішно виживали. Якщо існує якийсь глибший сенс життя, ми повинні створити його самі. Це підводить нас до другого запитання.

Що робити з життям? Коли питання виживання вже вирішене, в чому тоді сенс? Мабуть, найдавнішу відому боротьбу з цією екзистенційною порожнечою ми знаходимо в Книзі

Екклезіястовій: «Наймарніша марнота! — сказав Проповідник. — Наймарніша марнота, марнота усе!», а після цього все йде до біса... 2500-річний нігілізм перед обличчям безглуздості життя. Інакше кажучи, якщо життя має бути значущим, ми повинні зробити його таким!

З такою високою продуктивністю, як у найбільш технологічно розвинених суспільствах, ми ось-ось опинимося в екзистенційно незручній ситуації, коли для власного виживання ми самі більше не потрібні. Гіпотетично все могли б виробляти роботи. Отже, життя тепер у наших руках, майже всі базові потреби задоволені, й тільки від нас залежить, як зробити його значущим, знайти мету, займатися тим, що є важливим, наповнює і дає змогу нам процвітати та відчувати стійкий сенс і радість.

Існує дві основні перешкоди для цього: наш внутрішній світ і особистий вибір, а також зовнішній світ, що визначає низку обставин, над якими окрема людина фактично не має контролю.

Тому ми маємо сприймати себе і як автономних особистостей, і як істот, що є невіддільною частиною чогось більшого, чи то сім'ї, спільноти, країни чи взагалі земної кулі. Бути невіддільною частиною спільноти чи системи означає, що, навіть якщо ми відчуваємо ніби не маємо контролю, ми все одно сприяємо існуванню спільноти чи системи. Без нас спільнота чи система були б іншими. Можливо, лише трохи, але все ж іншими.

Це подвійне існування, автономне і невіддільне, може бути слабшим або сильнішим.

Нам може настільки бракувати автономії, що єдиним справді індивідуальним аспектом нашого життя будуть наші тілесні функції; це стан новонародженого, але це й доля в'язня концтабору.

Відчуженість від інших може означати, що ми не є невіддільною частиною жодної сім'ї чи спільноти. Якщо ця депривація відбувається в ранньому дитинстві, мало хто належно розвивається. Пізніше нам може настільки не вистачати зв'язку

з іншими, що в нас взагалі не буде значущих чи справжніх стосунків; ми можемо бути настільки емоційно, культурно та морально відірваними від інших, що впадемо у відчай. Це може статися через трагічну особисту втрату, але такою може бути і доля людини в концтаборі чи авторитарній системі, де заборонені особисті стосунки або автономія. За цих обставин існування не є ані автономним, ані невід'ємним від людського життя; це радше відсутність обох.

У певному сенсі ця самотність і відірваність від інших — від культури, від спільної моралі, норм і емоцій — є тим, що ми зробили із собою, нашими суспільствами і системами освіти на постмодерністському Заході. Лібералізм і капіталізм у своїй найкращій версії дарують людям свободу і створюють багатство; у найгіршому вигляді, без жодних коректив з боку традицій і моралі, вони протиставляють нас одне одному, руйнують соціальну тканину та наші символічні світи. Школи, які зведені до PISA та інших тестів, до вимірюваних показників, до постійної конкуренції та до «навчальних фабрик», які випускають лише конкурентоспроможну робочу силу, спустошують людську душу. Вони відривають дітей і молодь від того, що робить життя вартим його прожити. Автономія придушена; формати не збігаються.

Набагато значущіша, насиченіша, повноцінніша та веселіша альтернатива — це, звичайно, високий ступінь автономії та інтеграції. Виховання, школи, спільноти та суспільства, які розвивають те, що є унікальним у кожній дитині. Вони створюють міцні соціальні зв'язки, одночасно сприяючи незалежності й зв'язку з людьми, культурою та суспільством, і є основою для осмисленого зростання. Таким само змістовним є доросле життя, у якому ми маємо можливість контролювати власну життєву ситуацію, де ми можемо вільно шукати й отримувати доступ до інформації та виражати себе. Життя автономії та інтеграції — це життя, де ми вільні насолоджуватися мистецтвом і естетикою нашої та інших культур, їхніми

багатством і глибиною. А також забезпечувати себе в межах місцевої економіки, навчатися і вчитися, розвивати моральний та етичний хребет і здатність вступитися за себе та за інших, знати своє «місце» в історії та мати відчуття вкорінення у спільній подорожі нашої країни та людства. Мати права і повноваження й бути активним громадянином, брати участь в організації свого суспільства. Це глибока інтеграція в соціальну тканину, яка забезпечує всі ці елементи, що збагачують життя людини. Це свобода, обов'язки, незалежність, взаємозалежність і відповідальність водночас. Ба більше, це більдунг.

Про більдунг

Не існує англійського відповідника слова *bildung*/більдунг, тому доведеться використовувати німецький оригінал. (Вимовляйте його *біль-дунг* (*bild-ung*) із наголосом на першому складі.) Воно походить від слова *bild*, що означає «образ», і спочатку означало формування себе за подобою Бога або Христа. У середині 1700-х цей термін стає світським явищем, і *bild* застосовується як особистий образ повністю розвиненого «я». Німецькі філософи-ідеалісти пізнього Просвітництва та раннього Романтизму, зокрема Йоганн Готфрід Гердер, Фрідріх Шиллер та Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, досліджували цей різновид світського більдунгу протягом кількох десятиліть на рубежі XVIII і XIX століть.

Тож більдунг є як процесом формування, так і результатом цього процесу. Причиною, щоб не використовувати просто англійське слово *formation* (формування, творення) є те, що більдунг має багату філософську традицію.

Більдунг складний, його важко досягнути повністю. Навіть німцям, які протягом останніх кількох поколінь звузили це слово до значення освіти у звичайному розумінні й не більше: до шкільного матеріалу, рівень знань з якого можна протестувати.